

לשכת רב הקמפוס

אוניברסיטת בר-אילן

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת ויקהל-פקודי, תשע"ה
מספר 1111בית הספר ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

שליחות ישראל בין האומות

שלמה טולידאנו

אחת מתכונותיו של בצלאל שמציין אותה משה רבנו בפרשת ויקהל היא: "וְלְהוֹרוֹת נֶתַן פְּלִבּוֹ" (שמ' לה: לד). ופירש הראב"ע על אתר: "כי יש חכמים רבים שהם קשים להורות אחרים". ובכך, יש אמנים לעצמם, אמנים שאינם מסוגלים ללמד אחרים, ויש גאונים רבים ערלי שפתים שאינם מסוגלים להסביר לאחרים את מה שמתרחש בשכלם. אבל בצלאל זכה לשפע מאת הקב"ה, והיה מסוגל להעביר אותו לאחרים. בצלאל נעשה ראש אסכולה. יש חכמים גדולים שלא הצליחו להקים בתי מדרש ולעשות תלמידים, ויש שהקימו זרם לימודי גדול, כגון פירוש רש"י, שעליו צמח זרם בעלי התוספות, וכגון הרמב"ן, שחולל את אסכולת בעלי החידושים.¹ רבים מן ההיסטוריונים² תהו מדוע מעולם לא קם בית מדרש קבוע עם מסורת לימוד במצרים, אף על פי שהגיעו אליה גדולי חכמי ישראל: הרמב"ם, הרדב"ז, בעל "שיטה מקובצת", האר"י, בעל "פרי חדש", ר' שלמה אלגאזי, בעל "גינת ורדים", רבי אליהו ישראל, ר' אליהו חזן, ר' אהרן בן שמעון והרב עובדיה יוסף זצ"ל. כל החכמים האלו באו מחוץ למצרים, ולא הצליחו להקים בית מדרש שיכה שורשים במצרים. הם לא הצליחו ליצור במצרים שיטת לימוד משלהם.

סיומו של התפקיד הרוחני של עם ישראל בכמה ארצות

החיד"א נדרש לשאלה: מדוע אין תורה בימיו בפרס? ואלה דבריו (מראית העין, סנהדרין כג, ד"ה חבלים): והיום ידעתי מפי מגידי אמת דבערי פרס אין תורה, ואפילו תפלה אינם יודעים. והטעם כי היו הרבה ניצוצי תורה, והאמוראים ורבנן סבוראי והגאונים בלימודם וקדושתם ביררו כל ניצוצי התורה אשר שם. ואחר שנתבררו משם, ה' עשה שילכו לצרפת וספרד. והיו רש"י ז"ל ורבתינו בעלי התוספות, והפליאו לעשות, עד שביירו הכל. ואח"כ היה גרוש צרפת. וכן בספרד היו רבוואתא קמאי ובתראי, תפארת חכמים גדולי ישראל, והרביצו תורה הרבה, והיה הגרוש, ובאו ישראל לטורקי"אה וארץ מערב ובאשכנז ופולין ה' עליהם יחיו. וכל זה אינו במקרה ח"ו, רק אל המקום שהיו ניצוצי התורה כמו בפרס, עשה ה' שירביצו שם תורה, עד שביירו הניצוצות התם. וכן בכל המקומות. ומזה ישכיל האדם שהכל בכונה מכוונת, וסוד ה' ליראיו. והדברים עתיקים, מפלאות תמים דעים.

דברי החיד"א יש בהם ראייה היסטורית נוקבת. הוא מוסר לנו כי ההסבר לסיום תקופת הגאונים אינו התנוונות ישיבות הגאונים, כפי שחושבים כמה מן ההיסטוריונים.³ תקופת הגאונים הגיעה לשיאה דווקא בימי רב האיי גאון, ומאליה עולה השאלה: מדוע נסתיימה פתאום? ר' אברהם אבן דאוד אומר בספרו "ספר הקבלה" (נויבאוור, סדר החכמים וקורות הימים, ירושלים תשכ"ז, עמ' 69-67) כי יד ה' הייתה בדבר, באמצעות סיפורם

* הרב פרופסור בחוג לתורה שבעל-פה ב"מכללת הרצוג", ורב בית הכנסת "שמ"ש ומגן" בשכונת רמות בירושלים. מחבר: ספר "דברי שלום ואמת", ד כרכים, על ההלכה בצפון אפריקה; סדרת "דבור ומחשבה" על גדולי המחשבה בישראל, יא כרכים; פירושים לכמה מסכתות של התלמוד.

¹ ראהו י' תא-שמע, הספרות הפרשנית לתלמוד, חלק שני, 1200-1400, ירושלים תש"ס, עמ' 32, 54-55.

² ראו למשל דברי ש"י הבלין, "היצירה הרוחנית", בתוך תולדות יהודי מצרים בתקופה העות'מאנית (1914-1517), ירושלים תשמ"ח, עמ' 246.

³ ראו י"א הלוי, דורות ראשונים, ירושלים תרצ"ט, כרך שמיני, עמ' קלה ואילך.

של ארבעת השבויים שיצאו מאיטליה בסוף המאה העשירית ונשבו על ידי שודד ים שמכר אותם לספרד, לקירואן ולמצרים. שבויים אלה, שהיו גאוני עולם, שחררו את הקהילות שהגיעו אליהן מתלותן בישיבות הגאונים. כך נוצרו מרכזי תורה גדולים במערב, והם התחרו בישיבות בבל וביטלו את מרכזיותן. החיד"א קובע כי סיום תקופת הגאונים נובע מסיום תפקידם הרוחני של הגאונים במקומותיהם.

עוד אנו למדים מדברי החיד"א כי הגירוש מארץ כלשהי מסמן את סוף תפקידו של עם ישראל באותה ארץ, התפקיד להוציא מן האומה המקומית את ניצוצות הקדושה הטמונים בה. משמעותו הרציונלית של רעיון מטפיזי זה היא: התרבות של כל אומה ואומה יש בה תערובת של אמת עם שקר, והשקר מצליח להתקיים בזכות האמת הכרוכה בו. הפרדת שני המרכיבים גורמת בהכרח לחיסול מרכיב השקר שבתרבות. תפקידו של עם ישראל הוא: מצד אחד, לבודד את חלקי האמת המעורבים בתרבות של אותה ארץ, כדי שיתמוססו מאליהם חלקי השקר שבה; ומצד שני, לשלב את חלקי האמת שבאותה תרבות בזהות הישראלית. האמוראים והסבוראים והגאונים מילאו את המשימה הזאת בפרס,⁴ רש"י ובעלי התוספות בצרפת, והראשונים בספרד ובאשכנז. לדעת החיד"א, אין ליהודים עוד מה לחפש בצרפת ובספרד. תורן של צפון אפריקה ותורכיה ומזרח אירופה הגיע אחרי גירוש ספרד. לשיטת החיד"א, בימינו אין עוד ניצוצות של קדושה לא באירופה ולא בכל ארצות האיסלם.

החיד"א לא היה הראשון שביטא את הרעיון הזה, וכבר קדמו לו חכמינו כשתיארו את משמעותה של יציאת מצרים. משה רבנו אמר לישראל לפני קריעת ים סוף: "כִּי אֶשֶׁר רְאִיתֶם אֶת מַצְרַיִם הַיּוֹם לֹא תוֹסִיפוּ לְרְאוֹתֶם עוֹד עַד עוֹלָם" (שמ' יד:יג). משפט זה מבטא ניתוק מושלם של הזהות הישראלית מן הזהות המצרית (מהר"ל, גבורות ה', סוף פרק ה). מבחינה רוחנית, קיים עם ישראל במצרים את דרישת הקב"ה: "וַיִּנְצְלוּ אֶת מַצְרַיִם" (שמ' יב:לו), כדברי התלמוד: "עשו אותה כמצולה שאין בה דגים" (ברכות ט ע"ב). בני ישראל הוציאו מצרים את כל ניצוצות הקדושה, ורקנו אותה מכל ערכי האמת שלה, ביררו את האמת שבה והטמיעו אותן בתוך הזהות היהודית. ההיסטוריה שלנו הוכיחה זאת, כשלא קם מעולם בית מדרש קבוע במצרים. אין עוד קדושה ורוחניות במצרים.

שירה מיוחדת מגלמת סיומו של עידן

כיצד משלב עם ישראל בתוך זהותו את ניצוצות קדושה שנטמעו בתוך הגויים? אם נסתכל שוב על הדוגמה המצרית, ניווכח שעם ישראל לא אמר שירה בפרשת "בא" אחרי יציאת מצרים, אלא רק אחרי קריעת ים סוף. הירושלמי קובע שאין אומרים שירה באתחלתא דגאולה אלא רק בסופה (ירושלמי פסחים פ"ה ה"ו). באתחלתא דגאולה אומרים הלל, ובסופה אומרים שירה מיוחדת לאותה גאולה. יציאת מצרים הייתה אתחלתא דגאולה, וקריעת ים סוף הייתה סופה.

אנו צריכים לומר שירה מיוחדת אחרי שאנחנו מסיימים את תפקידנו מול אומה כלשהי. אמרנו שירה בים סוף לרגל סיום תפקידנו במצרים. יהושע בן נון לא אמר שירה על חיסול שלושים ואחד מלכי כנען. אמנם לדברי התלמוד, הוא אמר הלל (פסחים קיז ע"א), אבל לא אמר שירה מיוחדת. הוא התחיל בחיסול הכנענים, אך לא השלים אותו, כיוון שהכנענים נשמדו סופית רק במלחמת דבורה וברק, שהתמודדו עם המעצמה הכנענית האחרונה, יבין מלך כנען. לכאורה, יבין מלך כנען היה כבר בימי יהושע בן-נון, כמאה וחמישים שנה לפני כן! נראה שעל ידי הופעתו המחודשת, המקרא רומז כי הבעיה בימי דבורה יסודה באי השלמת המשימה על ידי יהושע. דבורה השלימה לתמיד את חיסול הכנענים, ולכן אמרה שירה מיוחדת שנחרתה בתודעתנו. אהוד בן גרא לא אמר שירה, מפני שלא חוסלו המואבים בימיו. מדברי הנביא ישעיה עולה ששרידי מואב יתקיימו עד ימות המשיח, כנראה בזכות רות ודוד (יש' טז:יד). דויד המלך אמר שירה "בְּיּוֹם הַצִּיל ה' אוֹתוֹ מִפֶּן פֶּל אֲיָבּוֹ וּמִפֶּן שְׂאוּל" (שמ"ב כב:א). הוא ביטא בה את סיום ההתנכלויות למלכות בית דויד, שהפכה להיות קניין נצח בעם ישראל ובעולם.

אמרו חכמינו כי חזקיהו החמיץ את ההזדמנות להיות משיח, כשלא אמר שירה על מפלת אשור בשערי ירושלים (סנהדרין צג ע"ב). ויש להקשות: הלוא חזקיהו המלך אמר הלל (פסחים קיז ע"א)! ובכן, חזקיה אמר הלל כאילו מדובר בעוד נס גדול, כאילו מדובר באתחלתא דגאולה בלבד, אך האויב האשורי הגיע לקצו בימיו. המעצמה האשורית התחילה להתפורר אחרי תבוסתה בשערי ירושלים. היה צריך לחקוק את הגאולה הזאת בזהות של עם ישראל באמצעות שירה מיוחדת ולבנות עוד נדבך בהתקדמות הרוחנית של העולם. חזקיה לא אמר שירה. הוא הודה לה' על ההצלה המופלאה, אך לא תפס שמדובר ברגע היסטורי נדיר, בחלון הזדמנויות המאפשר את ביאת המשיח. הוא לא העביר לעם את תחושת גודל הרגע, את הייחוד שבמעמד. הוא לא סחף אתו את העם לעבר גאולת ישראל והעולם.⁵

היום, במדינת ישראל, אנו אומרים בחג העצמאות רק הלל, מפני שאנו נמצאים רק בתחילת הגאולה. אנו מאמינים כי בקרוב נזכה לשירה גדולה ומיוחדת.

⁴ החיד"א מדבר על פרס, אף על פי שהאמוראים חיו בעיקר בבבל, מפני שבבל הייתה תחת שלטון פרס.

⁵ נושא זה נידון בהרחבה בספרי מסכת פסחים, פרק עשירי, ערבי פסחים, ירושלים תש"ס, עמ' 142-144.

נשוב אל בצלאל. התורה אמרה שה' נתן בלבו "להורות", ללמדנו שבצלאל לא היה כוכב שביט בשמי ישראל הנעלם לעד, אלא הוא הניע את האומנות בעם ישראל. הוא הניע את היכולת לתרגם השראה אלוהית למציאות ארצית. ולא בכדי אומר התלמוד: "אמר רב יהודה אמר רב: יודע היה בצלאל לצרף אותיות שנבראו בהן שמים וארץ" (ברכות נה ע"א). בצלאל ידע לחולל מציאות באמצעותן. ממשיכי בצלאל אינם רק חירם מצור, שעיצב את כלי בית המקדש עבור שלמה המלך (מ"א ז: יג), אלא גם אמני הספרות והשירה שמסרו לנו יצירות נצחיות, כגון הסיפורים האלמותיים שבמגילת רות ובמגילת אסתר, וכגון השירה האלוהית שבתהילים ובשיר-השירים.

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע
כתובתנו באינטרנט: <http://www.biu.ac.il/JH/Parasha/>

עורך: הרב ד"ר חיים טלבי
עורך לשוני: ד"ר יחיאל קארה